

М.Б.Зушман

Чернівецький університет

МАЛА ПРОЗА БОГДАНА ЛЕПКОГО У СВІТЛІ МОДЕРНОЇ ЕСТЕТИКИ (ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ АСПЕКТ)

Кінець XIX – початок XX століття для українського літературного процесу характеризувався інтенсивними пошуками нових шляхів, ідей, засобів і прийомів зображення. Така тенденція була зумовлена небувалим пожвавленням філософсько-естетичної думки в Західній Європі в період “кризи” реалізму як домінуючого напрямку в літературі і мистецтві. Реформація літературного народництва (і реалізму як його складової) стала предтечею становлення в ряді європейських країн кінця XIX століття новітніх літературно-мистецьких угруповань таких, як “Молода Бельгія”, “Молода Німеччина”, “Молода Польща” та ряду інших, що стали своєрідним форпостом європейського модерністського дискурсу.

Зерна творчого пошуку, посіяні Ш.Бодлером, П.Верленом, Ф.Ніцше завдяки посередництву польської, а також німецької літератури потрапляють до Галичини і Буковини (піонером символістської прози була О.Кобилянська), а пізніше і на Наддніпрянську Україну, де на той час народницька, утилітарна, майже цілком суспільно-політично зорієнтована белетристика була, здавалося б, непробивною стіною на шляху нових мистецьких шукань, але з часом завдяки діяльності “Молодої Музи”, “Української хати”, а також “Плеяди” на горизонті нашого красного письменства засяяла зірка українського передсимволізму, що було, безперечно, унікальним культурно-мистецьким явищем на терені східнослов'янських літератур, бо на відміну від західноєвропейського, а також польського декадансу, що майже в абсолюті схилилися перед гаслом “мистецтво для мистецтва”, наш ранній модерн був передовсім зумовлений національною ідеєю, а також вольовим імпульсом для утвердження і висхідного розвитку ментальних характеристик у літературному творі.

На час виникнення у 1907 році “Молодої Музи” в Галичині окреслювались, хоча й не дуже виразно, два окремі літературні товариства. Одне навколо вищезгаданих молодомузівців або, як вони самі себе називали, “музаками” (В.Пачовський, П.Карманський, С.Твердохліб, О.Луцький, Б.Лепкий, М.Яцків, С.Чарнецький), а друге перебувало під впливом учнів М.Драгоманова – І.Франка, М.Грушевського, М.Павлика, що бачили в літературі, передусім, позитивістський, суспільницький чинник і в своїй творчості тяжіли до реалізму і натуралізму, свідомо відкидаючи значимість естетико-філософського чинника.

Для української літератури того періоду була характерна здебільшого громадянська тематика, густо замішана на народній творчості. Як у свій час відзначав критик М.Глобенко, твори таких передсимволістів як Лесі Українки і М.Коцюбинського були популярні тільки у вузьких колах інтелігенції і носили майже “богемний” характер, а на погляд Петра Карманського І.Франка шанували передусім як громадського діяча, суспільника і вченого, а не літератораб. Така ситуація була зумовлена головним чином суспільно-політичним становищем української громадськості кінця XIX – початку XX століття, бо більш актуальним було національне самоутвердження підневільного і бездержавного народу (літературі відводилася важлива роль у цьому процесі), а от художньо-естетичні шукання нових виражальних засобів виглядали не актуальними і навіть шкідливими. У зв’язку із цим не можна погодитися з думкою М.Євшана (стаття “Поезія безсилля”), де він активно заперечує український декаданс, точніше, передсимволізм, найяскравіше виявлений у творчості В.Пачовського, М.Яцківа, Б.Лепкого, П.Карманського та інших письменників молодомузівців. Це, з нашої точки зору, було одним із шляхів до становлення комплексу “неповноти” українського літературного процесу, що у свій час підмітив Д.Чижевський. Саме відчуття вищезгаданої “неповноти” значною мірою зумовлювало і дещо парадоксальне ставлення до раннього українського модерну низки видатних письменників, літературознавців і критиків, а особливо І.Франка і М.Євшана (не говорячи вже про відверті насмішки С.Єфремова), які поряд із активним запереченням явища з плином часу все більше у своїй творчості схилялися до усвідомлення важливості появи модерністського дискурсу на теренах сучасної їм української літератури (варто згадати статтю М.Євшана “Суспільний і артистичний елемент в творчості”, збірку І.Франка “Зів’яле листя” тощо). З цього приводу І.Франко у праці “Старе й нове в сучасній українській літературі” зазначав, що “...для плеяди письменників-новаторів головна річ – душа людини, її стан, її рух в таких чи інших обставинах. Усі світла й тіні, які вона кидає на ціле своє оточення, залежно від того, чи вона весела, чи сумна. Коли старші письменники виходять від малювання зверхнього світу – природи, економічних та громадських обставин – і тільки при допомозі їх силкуються зрозуміти долю людей, їх діла, слова і думки, то новіші йдуть зовсім протилежною дорогою: вони так сказати відразу засідають у душі своїх героїв, і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення”[7, 108].

Уже перші оповідання та новели Б.Лепкого, що увійшли до збірок “З села”(1898), “З життя”(1899), привернули пильну увагу читачів і критиків своєю різноманітністю оповідної манери, пластичністю художнього малюнка і мислення, а особливо щирим і глибоким ліризмом. Ліричне

самовираження автора, емоційність і сердечність викладу підносили мистецьку вартість малої прози письменника на якісно новий щабель, бо такі "чисто" епічні жанри як оповідання, новела, нарис отримували своєрідне ліричне забарвлення, що було не типовим явищем на терені української малої прози кінця XIX століття, хоча варто згадати і про те, що свого часу згадані тенденції виявлялися також у творчості Б.Грінченка і Панаса Мирного як зачинателів соціально-психологічної прози, але найбільш плідне продовження вони отримали, на нашу думку, у творчості Б.Лепкого.

Без сумніву, стосовно малої прози Б.Лепкого це був елемент пошуку нових виражальних можливостей традиційних жанрових форм, бо ліризм, як відомо, - одна із складових психологізму і один із засобів розкриття внутрішнього стану людини. Інакше кажучи, Б.Лепкий прагнув до відкриття в малому космосі ситуації космосу великого життя, що впливало на внутрішню, а з часом і зовнішню мінливість жанрових форм. Підтвердженням сказаного може бути думка І.Денисюка, що "однією з головних рис, притаманних розвитку малої прози кінця XIX – початку XX століття, зокрема новели, є те, що чітко проявляється тенденція до убагатоманітнення новелістичних структур і розкутість у природі жанру"[3, 96].

Крім того для Б.Лепкого все більш характерною стає увага до питань філософсько-етичного плану, витончений психологічний аналіз індивідуальних характерів, активне проникнення у сфери підсвідомого, що було виявом авторської концепції Долі як домінуючої категорії у його внутрішніх духовно-світоглядних установах, бо "фаталістичні" погляди Б.Лепкого, органічно поєднуючи суто народний і власне письменницький світогляди, перегукуються, без сумніву, з філософією А.Шопенгауера, який вважав долю надприродною силою, котрій людина може тільки скорятися, пристосовуючись до неї ("В глухій куті", "Небіжчик", "Настя", "Перша зірка", "Дідусь" і т.д.).

Експресія внутрішнього світу людини на тлі національного життя, що поступово стає загальною тенденцією для української літератури кінця XIX – перших десятиліть XX століття, водночас плідно конкретизується у творчості Б.Лепкого. Психологізм одна з найхарактерніших особливостей малої прози письменника. Він виявляється в авторському баченні емоційних сфер буття героя і водночас своєрідної модифікації жанрової природи твору, про що вже згадувалося. Найбільш показово у цьому аспекті може бути остання збірка малої прози Б.Лепкого "От так собі"(Львів,1926), яка має підзаголовок "Мініатюри", що вказує на її жанрову специфіку. Перша частина збірки охоплює цикл новел-мініатюр під спільною назвою "От так собі", друга – стислі оповідки (цикл "І се і те"), третій цикл подано під глибоко психологічним заголовком "Тихі драми".

Особливо у воєнних оповіданнях (1914-1918 рр.) письменник надзвичайно вдало передавав трагедію народу через проєкцію думок героя, через окремі символи, що стали своєрідним узагальненням втраченого – сім шляфроків(халатів), жінка з квіткою, хлопчик каліка... В останній збірці, де, за словами М.Яцкова, віддзеркалюються "фрагменти галицької повоєнної дійсності, часто сповнені гіркою болю, сумними резигнаціями громадсько-культурного характеру"⁶, така особливість стає визначальною для передачі зовнішньої сторони події через осмислення її внутрішніх причин, поштовхів.

Два оповідання першого циклу "От так собі" розкривають думки і спостереження автора над долею української книжки, культури загалом. Досягнуто це за допомогою побутової сцени-алегорії, де примхлива молодиця, вередуючи, примушує чоловіка, котрий щиро її любить, побігати коло неї: то пшоняної каші хоче, то борщу, то вареників, - та лише попробує і губи надує. Нічим не може їй догодити чоловік. Тоді він бере шапку і йде до корчми – "Голодуй, моя кохана"[5,301]. Письменник так розкриває тлумачення своєї оповідки : "Знаєте, для чого я це говорю? До вас, мої кохані, як не до всіх, то до тієї частини нашої суспільності, що її одно перчене, а друге солене, одно літепле, а друге нікуди не годиться. Запропонуєш їм українську літературу, а вони – "наша література така вбога, прямо нема чим душі розвести... Не така, якої душа багне. Ох!"[5; 301]. Та ж сама ситуація і з українською пресою, і з українським театром, і з українською культурою взагалі. Письменник майстерно знімає маску лицемірства з тої частини "стогнучої" української інтелігенції, що вигадує різні забаганки, а що рідне слово, рідна пісня не доходять до їх серця – то вина мізерної української культури.

Перші десятиліття ХХ століття поставили складне завдання перед українською суспільністю, бо ніщо так не висвітлює найпотаємніші закутки людської душі, як життєві і суспільні катаклізми, як нове, чуже середовище, де "доведеться жити, а, може, й померати вдалині від рідної землі". По-різному складалася доля вимушених емігрантів: хтось до смерті зберіг у серці спомини про батьківщину, про невмируще слово і передав цей скарб дітям, хтось же свідомо розгубив культурні скарби своєї поневоленої землі. Відповідно іншим став і погляд на донедавна спокійне й незворушне життя, яке назавжди залишилося за завесою війни.

Одним із засобів досягнення цього Б.Лепкий, на нашу думку, було свідоме відходження від побудови традиційної композиції, що було продиктовано модерністською тенденцією пошуку "нової" якості в "старій" формі. Пуант (кульмінація) у залежності від художнього навантаження, часто зміщується в бік кінця новели і стає своєрідним кульмінаційним "вибухом". Іноді буденна, здавалося б нічим не

примітна, подія несподівано спроектовується на істотні узагальнення, сюжет таких новел розростається, конфлікт набуває всезагального характеру. Саме на цьому справедливо наголошує І.Денисюк: "...мусив змінитися характер сюжету. Він стає внутрішнім і відбиває динаміку людських переживань, душевних станів і діалектику почуттів. Новелісти "молодої генерації" почали сміливо "обрубувати" фабулу. Багатометражність старого оповідання змінив один сповільнений кадр, але дуже напружений"[3 ;117]. Прикладом може бути оповідання "Наші книжки", де Б.Лепкий розповідає про долю української книги (цей твір можна віднести і до жанру літературного фейлетону, бо сатиричні елементи в ньому проступають досить виразно, крім того в художньо-публіцистичну тканину твору органічно вплітаються елементи фантастики (нічна прогулянка книг по Берліну). Оповідання "Гості"-малюнок з української міжвоєнної дійсності, де несподівана розв'язка у фіналі твору зближує його з жанром новел, сам же конфлікт розроблений в сатирико-гумористичному напрямі.

Але найбільш цікавим, на нашу думку, є явище сецесійної парадоксальності у творчості письменника і не тільки в поезії, про що стверджує Ярослав Поліщук у статті " Сецесія: стиль парадоксів", а й у його прозовій спадщині (малій прозі). Це явище, безсумніву, було суголосним із манерою мислення і світовідчуття Б.Лепкого, адже він належав до типу людини *fin de siecle*, яка і у повсякденному житті, і в творчості прагнула до естетизації життєвого середовища і світосприйняття людини, активним проникненням у сфери підсвідомого, потягом до нестримної енергії природи, здоров'я якої часто протиставлялося безнадійно хворому суспільству. З цього приводу Б.Лепкий писав, що: "Природа – це хаос вічнотворний, часів і світів хуртовина", а внутрішня (психологічна) природа людини завжди була об'єктом його творчих пошуків і зацікавлень.

Новела "Ще час" із збірки "От так собі" чи не найповніше відповідає наративній сецесійній естетиці, але без натуралістичних зловживань, абстрактного розмивання понять і абсурдності, що було характерним для цього стилю. Через думки героя, короткі репліки персонажів перед нами розкривається драма закоханого чоловічого серця. Головний герой новели одружився з жінкою, яка була набагато вище, з його точки зору, за всіх дівчат і жінок яких він знав. Та за домовленістю з його дружиною, між ними не було навіть теплих взаємовідносин, не те що кохання. Вже сама ситуація є парадоксальною і свідчить про глибоке знання Б.Лепким найменших нюансів і порухів людської душі. Розмови між героями красномовно свідчать про це, бо переважають обірвані і дуже короткі фрази, домінують питальні синтаксичні конструкції – вони немов перевіряють внутрішній світ один одного. Водночас чоловік відчуває, як його палить бажання, та горда пані холодно нагадує про

умову, укладену між ними. "Але ж життя сильніше від усяких угод, особливо, коли їм бракувало підстав до додержання. Це ж не угода, це щось таке чорт зна що, прямо – химера. А між тим він має за собою право життя, право сильнішого, він її законний муж.." Відбувається внутрішня психологічна боротьба:"...Взяти батіг, як радить Ніцше, і бити до затрати розуму, до смерті бити!.. Ні, краще вхопити її на руки, притулити кріпко до себе і хай кричить, пручається, дряпає нігтями до крові, нести бігцем до свого кабінету... А що потім?.. Може її брутальною силою не візьмеш, а зломити?..." [5; 334]. Кульмінаційним моментом є міркування у яких автором робиться спроба розкрити глибинний філософсько-психологічний зміст двох відвічних людських начал – чоловічого і жіночого: " Ми, чоловіки, все робимо для вас: добуваємо маєток, славу, хочемо бути сильні, здорові, перевернути світ, все для вас... шукаємо їх (жінок) по келіях чернечих, у гаморі політичної боротьби і в тишині цвинтарній, у гуку бравнінга і в горечі отруї. Це злоба долі, хитрощі природи, це не поезія, це фізіологічне, а навіть прямо зоологічне життя..."[5; 336] (відчувається потужний вплив фрейдизму, що полонив філософію Європи на початку ХХ століття). Герой хоче жити і творити для своєї обраниці, але, як не дивно, у своєму внутрішньому, абстрактному світі, бо:" тхось невідомий мені заліз у мою душу і зводить там бій з мешканцем дотеперішнім. Ви не знаєте, який це жакхливий бій. Але той другий побідить, бо він любить сонце, квіти, птахи, мистецтво і любить вас..." [5;338] Але у фіналі новели ми бачимо зовсім протилежне - у житті цієї подружньої пари нічого не змінилося і, що всі розмови і поривання головного героя були, а бо просто грою, або той "невідомий", який увійшов в його душу, був таки переможений мешканцем дотеперішнім. Незвичність і парадоксальність сюжетної колізії з одного боку вражає, а з іншого наштовхує на думку про те, що горизонти української модерної прози (в особі Б.Лепкого) значно ширші і вимагають подальшого студіювання, що, безперечно, дозволить повніше інтегрувати український літературний процес кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ століття у контекст європейського модерністського дискурсу.

Отже, як бачимо, мала проза Б.Лепкого розмаїта як своєю проблематикою і жанровими різновидами, так і новаторством у плані розробки і утвердження новітніх філософсько-естетичних категорій і стилів, що було, безперечно, яскравим виявом модерністської естетики на терені української літератури кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ століття.

1. Білецький Ф.М. Оповідання. Новела. Нарис.— К., 1966..

2. Денисюк І О. Розвиток української малої прози ХІХ — початку ХХ століття. — К., 1981.

3. Денисюк І.О. Жанрові проблеми новелістики // Розвиток жанрів в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття.— К., 1986.— С. 96.,С.117.
4. Денисюк І.О. І.Франко про новаторство літератури кінця ХІХ — початку ХХ століття // Українське літературознавство. — Львів, 1966.— Вип.1.— С. 39-44.
5. Лелкий Б. Твори: В 2-х Т.// Упорядкування та коментарі Ф.П.Погребенника. Післямова Ф.П.Погребенника. Редактор тому М.Г.Жулинський.— К.: 1997.— Т.2.
6. Ільницький М.М. Краси Свічадо. Розсіпані перли. Поети “Молодої музи”. — К., 1991.
7. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Збір. тв.: У 50 т.— К., 1984.— Т.35.

Стаття надійшла до редколегії 04.07.2000.

Summary

Some aspects of the modern literature development in Western Ukraine region at the end of XIX th – first decades of the XX th century are under study in the article “Small prose of Bogdan Lepkyu in the Light of Modern Eesthetics (historical and literal aspekt)”. The main attention has been paid to the prose works of Bogdan Lepkyu as the most prominent representative of modern literature of this period. The following editios of prose “Z sela” (1898), “Z zhyttya” (1899), “Ot tak sobi” (1926) serwed as a material of investiqation.

© М.Б. Зушман, 2000